

## ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ РОМАННОГО ЖАНРУ

Король Л. П., аспірант

*Запорізький національний університет*

Стаття присвячена вивченню жанрових аспектів сучасного роману в контексті історико-літературних змін у поезиці жанру.

*Ключові слова: роман, жанр, палітра роману, жанрові різновиди.*

Король Л. П. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ РОМАННОГО ЖАНРА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена изучению жанровых аспектов современного романа в контексте литературно-исторических изменений в поэтике жанра.

*Ключевые слова: роман, жанр, палитра романа, жанровые разновидности.*

Korol L. P. SOME ASPECT HISTORY GENRE-ROMANCE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

Article is dedicated to a study of genre aspect contemporary romance in context historian literary changing in poetica genre.

*Key words: romance, genre, palette of romance, genre-variety.*

Роман – найпопулярніший жанр сучасної літератури, що є універсальним інструментом пізнання світу та фіксації всього нового – від політики і до філософських концепцій, від катаклізмів, що переслідують людство, і до найсучасніших тенденцій розвитку мови. Жанр роману – лідер продажів та улюбленець читачів. Це та літературознавча категорія, про яку нібито знає кожен пересічний читач, але над визначенням якої б'ється не одне покоління професійних теоретиків літератури. Будь-яка спроба дати визначення феномена роману врешті-решт закінчується нагромадженням літературознавчих кліше, які мало що пояснюють. На винятковій важливості вивчення роману з позицій як теорії, так і історії літератури наголошував М. Бахтін. За його концепцією, роман якнайкраще передає процес становлення дійсності: “Роман став головним героєм драми літературного розвитку нового часу саме тому, що він якнайкраще виражає тенденції становлення нового світу, адже це – єдиний жанр, породжений цим новим світом... Роман багато в чому випереджав і випереджає майбутній розвиток усієї літератури. Ось чому, досягаючи панівної позиції, він сприяє оновленню чи не всіх жанрів... Він втягує їх у свою орбіту саме тому, що ця орбіта збігається з основним напрямком розвитку всієї літератури” [1, с. 198]. Тому спеціальне вивчення особливостей романного жанру в ХХ ст. сприятиме кращому розумінню тенденцій розвитку української літератури в контексті світової культури, дослідженню механізму дії романних форм в означений період.

Для з'ясування інтегральних ознак роману та вивчення його специфіки на українському ґрунті необхідно усвідомити, що виокремлює роман з-поміж інших літературних утворень, простежити динаміку розвитку жанру й науки про нього та проаналізувати існуючі класифікації роману.

Феномен роману привертає і привертає увагу численних дослідників. Українське літературознавство нараховує сотні імен талановитих учених, що досліджували романну теорію та практику. Найвідоміші серед них — праці В. Агєсової, І. Білика, Г. В'язовського, В. Дончика, М. Жулинського, Р. Мовчан, М. Наснка, Л. Новиченка, С. Павличко, Л. Сеніка, Г. Сивокоця, Л. Гарнашинської, В. Фащенко, І. Франка, Ю. Шевельова, Г. Штоня та ін. Та, попри величезну кількість праць, роман усе ж залишається найзагадковішим жанровим утворенням серед нині існуючих, розкриття таємниць якого належить часу майбутньому. “Щодалі розвивається роман, то більше з'являється проблем його наукової інтерпретації, що зумовлено його відкритістю і неканонічністю. Інколи навіть висловлюються думки про те, що «жанрова визначеність роману – в його невизначеності” [2, с. 4].

Слід навести деякі з дефініцій жанру роману. “Літературознавча енциклопедія” у двох томах, автором-укладачем якої є Ю. Ковалів, пропонує класичне визначення: “великий за обсягом епічний твір, метанаратив, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь” [8, с. 342]. І вже в наступному реченні йдеться про те, що термін “роман” не піддається однозначному трактуванню і вживається у різних значеннях, а отже, жодна з наведених ознак не є інтегральною. Більша ж частина енциклопедичної статті містить інформацію про класифікації та періодизації розвитку роману. Виявляється, що аналізований жанр постає сукупністю самозаперечних ознак, а не структурною цілісністю.

“Літературознавчий словник-довідник” за редакцією Р. Гром'яка пропонує каталог найхарактерніших ознак, що в читацькій рецепції складають традиційне уявлення про роман: “місткий за обсягом, складний за будовою, прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів. Головними структурними елементами

роману є розповідь та творений нею уявний світ у просторі й часі, населений персонажами, наповнений подіями, укладеними в сюжет” [9, с. 604]. Далі ж наводяться окремі випадки прояву тієї чи іншої ознаки на прикладі конкретних творів, причому кожна із вказаних особливостей роману не є обов’язковою для сприйняття тексту як романного жанрового утворення.

У “Лексиконі загального та порівняльного літературознавства” у статті “Роман” Б. Іванюка подано лаконічне та компромісне визначення: “жанр епічної орієнтації з настановою на вільну і розгорнуту сюжетну оповідь про екзистенціальні конфлікти людини” [7, с. 488]. Далі ж ця дефініція спростовується думкою П. Декса: “Роман – термін, що не піддається визначенню” [7, с. 488].

Повсякчас у спеціальній літературі мають місце як випадки абсолютизації можливостей вказаного жанру, так і спроби означити його межі. Так, Т. Мотильова стверджувала: “У кожного роману своя “формула”, свій комплекс виражальних засобів – інакше й не може бути... Тим більше не слід приписувати романові якісь канони...” [11, с. 77]. Їй опонувала М. Ласло-Куцок: “Можливості роману не є безмежними, це жанр, який виник як певна решітка, яка накладається на дійсність. Саме як в решітці, і в романі перехрещуються у певний спосіб лінії подій” [6, с. 193]. Аналогічним є твердження Х. Ортеги-і-Гасета: “Не годиться уявляти собі роман (мова, насамперед, про сучасний роман) як безкрайї Всесвіт, з котрого можна повсякчас видобувати нові форми. Ліпше уявити його як величезну, але не безмежну, рудню” [13, с. 274]. Важко не погодитися з твердженням М. Васьківа, що обидві позиції радикальні, але полярність поглядів у цьому випадку є доказом продуктивності жанру роману та літературознавчої науки про нього.

М. Бахтін пояснював складність вивчення роману специфікою самого об’єкта: це єдиний жанр, що досі знаходиться в процесі становлення. “Роман не має такого канону, як інші жанри: історично дієві лише окремі зразки роману, але не жанровий канон як такий. Вивчення інших жанрів аналогічне вивченню мертвих мов; вивчення ж роману – вивченню живих мов, причому молодих” [1, с. 195]. Отже, дослідник роману, намагаючись уловити невланне “сіткою слова”, здатен лише вказати на характерні риси жанру, запропонувати ресстр та опис існуючих романних різновидів, а не подати його універсальну формулу.

Більшість учених однастайні лише в тому, що роман є епічним жанром. Усі інші ознаки є факультативними. Так, квантитативна ознака “великий за обсягом”, подана в більшості визначень, виглядає сумнівною через сучасну тенденцію до зменшення обсягу літературного твору у зв’язку з ущільненням часу. Така ознака, як “панорамність зображення дійсності”, нівелюється увагою роману останніх років до окремої особистості: радше пропонується панорама душі та інтелекту індивіда, ніж соціуму. Ще М. Бахтін писав про те, що дослідникам не вдається навести жодної ознаки роману, яка б не анулювалася прикрим “але”: “роман – гостросюжетний та динамічний жанр, хоча існують романи, що досягають межової для літератури чистої описовості; роман – любовна історія, хоча найвеличніші зразки європейського роману цілковито позбавлені любовного елемента; роман – прозаїчний жанр, хоча й існують... романи у віршах” [1, с. 200].

Саме тому М. Бахтін унікав визначення роману як канону й відповідно не наводить системи його стійких жанрових ознак. Натомість дослідник виводить основні структурні особливості, що “визначають напрямок його власної змінності та напрямок його впливу на решту літератури”, серед яких “стилістична тривимірність роману, що пов’язана з багатомовною свідомістю, реалізованою в ньому”, “докорінна зміна часових координат літературного образу в романі”, “нова зона побудови літературного образу в романі, саме нова зона максимального контакту із теперішнім (сучасністю) в його незавершеності” [1, с. 202]. Усі ці три властивості роману, за М. Бахтіним, виникли як реакція на докорінні зміни європейського суспільного життя, коли людина усвідомила навколишнє багатство мов та культур: “Багатомовна практика мовлення входить у літературу: виявляється в стилі і в зображеному світі єдиного жанру, що відповідає поваленню авторитетів: роману. Адже найсуттєвішою рисою цього жанру є те, що, пишучи про світ, він водночас робить своїм предметом спосіб мовлення про цей світ...” [10, с. 288]. В інтерпретації З. Мітосек, в теорії роману М. Бахтіна жанроутворюючою субстанцією є мова та різноманітні суспільні мовні практики: “Образ світу в цьому жанрі постає за посередництвом діалогуючих та взаємно діалогізованих образів мови” [10, с. 297]. Структурні особливості роману постають відображенням його відносної молодості та віддзеркаленням історії виникнення жанру (на зміну одній мові, одній свідомості приходить відкритість до будь-яких культур, і як наслідок – багатомовна свідомість).

М. Васьків визначав роман як жанр, що здатний до “адсорбування можливостей інших жанрів” та характеризується “гнучкістю структури, величезними зображально-виражальними можливостями” [3, с. 63]. Крім того, за твердженням дослідника, роман “відзначається зорієнтованістю на відтворення сучасності, на змістове і формальне новаторство” [3, с. 64]. Специфічною рисою цього жанру є “щільність письма, чи прозаїчність (нагромадження великої кількості художніх деталей), яка дозволяє витворити герметичний романний світ та ілюзію реалістичності” [3, с. 64].

У більшості визначень, що фігурують у сучасному літературознавстві, спільною є думка про походження терміна “роман” із романської мови, так званої неолатини. Що ж до генези європейського роману, серед дослідників немає одностайності. Існує думка про зв'язок європейської романної традиції з літературою пізньої античності. Першими романами більшість учених називають грецькі романи “Повість про кохання Херея і Каллірона” Харитона, “Дафніс і Хлоя” Лонга тощо. Існує також думка про походження сучасного європейського роману (Г. Гегель, В. Шкловський), наприклад, від “романізованої епопеї”, зразки якої представляє творчість Т. Тасо та Аріосто. Інші дослідники (О. Веселовський, М. Жирмунський) ведуть генеалогію від лицарського роману (“Роман про Олександра”, “Роман про Трою”). На думку М. Бахтіна, епос трансформується в роман в епоху еллінізму, коли відбувається фамільяризація героїв троянського циклу: “Епічний матеріал транспонується у романний, у зону контакту, проходячи стадію фамільяризації та сміху” [1, с. 206]. Роман, за М. Бахтіним, – це продукт розпаду міфічної свідомості та результат фамільяризації стосунків людини й навколишньої дійсності. Саме тому він нерозривно пов'язаний зі сміховою культурою та феноменом карнавалу: “стосунки між романом та дійсністю опосередковані додатковою, не тотожною природній мові системою знаків: карнавалом... Роман обертається в стихії сміху, подає дійсність в аспекті фамільярних контактів, піддає сумніву й пародіює визнану ієрархію” [10, с. 294].

М. Ласло-Куцок генетично прив'язує роман до казки і саме цим пояснює багатство романної палітри: “Оскільки роман виріс із казки, як її модернізація, але дуже часто і як її заперечення, не можна передбачити ані всі можливі сюжетні ситуації, ані напрям сюжетного руху в кожному романі зокрема” [6, с. 187].

За теорією М. Бахтіна, жанр роману стверджується в європейських літературах саме тоді, коли для художньо-естетичної свідомості час стає історичним. На думку переважної більшості дослідників, першим прикладом такого осягнення минулого, теперішнього і майбутнього як нерозривного ланцюга закономірних процесів та відповідної реалізації романного жанру на українському ґрунті стала “Чорна рада” П. Куліша. Відносно пізній час появи романної форми (сер. XIX ст.) на Україні пов'язаний із політичними та історичними реаліями й насамперед із відсутністю державності. Саме від появи роману П. Куліша літературознавці ведуть відлік історії становлення та розвитку українського роману. Авторка дослідження “Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція” Н. Бернадська, синтезуючи думки попередників, пропонує виділяти в історії української романістики п'ять етапів. Так, на першому етапі (сер. – II пол. XIX ст.), представлено творчістю П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, А. Свидницького, постає і утверджується український варіант романного жанру. На другому етапі (к. XIX – поч. XX ст.) романи В. Винниченка, О. Кобилянської, А. Кримського, І. Франка, засвідчують “залучення великої епічної форми до модерністських пошуків, відхід від соціальних орієнтирів як домінуючих, а відтак і зміну художніх параметрів. Формується цілісна система жанру, яка в змістовому аспекті знімає будь-які табу, а у формальному – відкриває широкі горизонти для художнього пошуку” [2, с. 339]. Третій етап – експериментальна проза 20-х рр. XX ст., що, з одного боку, розвивала, модернізувала класичну романну традицію, а з іншого боку, – заперечувала її і пародіювала, залучаючи до текстів елементи інтертексту, використовуючи принципи гри, іронії тощо. Український експериментальний роман вказаного періоду, представлений у доробку В. Домонтовича, В. Підмогильного, Г. Шкурупія, був органічно європейським і водночас оригінальним українським продуктом романного жанру в умовах нового часу: “Вона демонструє багатство жанрових пошуків і знахідок, передусім в оновленні форми, зрілість жанру підтверджується і його здатністю до пародіювання попереднього романного досвіду” [2, с. 340]. Четвертий період (30-ті – к. 80-х рр. XX ст.) позначений домінуванням соцреалістичного канону, за винятком романів О. Гончара, Ю. Яновського та ін., додамо, паралельного контрверсійного розвитку діаспорної романістики. П'ятим періодом розвитку українського роману стає постмодерністський роман межі тисячоліть, що характеризується повною свободою авторського самовираження аж до екстремальних виявів у вигляді залучення до тканини тексту ненормативної лексики, смакування натуралістичних подробиць тощо.

Як бачимо, менш ніж за два століття український роман пройшов складний шлях еволюції, існування в умовах напівзаборони та розвою в період ренесансу 20-х рр. та хрущовської відлиги. Особливу увагу на себе звертають два етапи розвитку українського роману – 20-ті рр. XX ст. та період межі тисячоліть, адже саме цей час позначений (хоч і не абсолютною) свободою творчості з можливістю скинути вериги стандартної романної форми та поринути у вир фантазії, що формально проявилось в інтенсивному освоєнні на українському ґрунті нових жанрових різновидів – таких, як роман-дослідження, інтелектуальний, філософський, готичний, необароковий романи тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эпос и роман / Михаил Михайлович Бахтин. – СПб. : Азбука, 2000. – С. 194-232.
2. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Ніна Іванівна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.

3. Васьків М. С. Романні форми в українській літературі 1920–30-х років : монографія / Микола Васьків. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2009. – 325 с.
4. Васьків М. С. Український роман 1920-х – 1930-х років : Генерика й архітектоніка / М. В. Васьків. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2007. – 208 с.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія / Нона Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
6. Ласло-Куцок М. Засади поезики / Магдалена Ласло-Куцок. – Бухарест : Критеріон, 1983. – 394 с.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / А. Волков, О. Бойченко. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 2. – 624 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
10. Мітосек З. Теорія літературних досліджень / Зофія Мітосек; пер. з пол. В. Гуменюк. – Сімферополь : Таврія, 2005. – 405 с.
11. Мотылева Т. Роман – свободная форма / Тамара Лазаревна Мотылева. – М. : Советский писатель, 1982. – 400 с.
12. Нич Р. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Ришард Нич; пер. з пол. О. Галета. – Львів : Літопис, 2007. – 316 с.
13. Ортега-і-Гасет Х. Думки про роман / Хосе Ортега-і-Гасет // Вибр. тв. – К. : Основи, 1994. – С. 273-305.
14. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) / Анатолій Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
15. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цвстан Тодоров. – К. : ВД “Кієво-Могилянська академія”, 2006. – 162 с.
16. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. / Роксана Борисівна Харчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 248 с.
17. Черноиваненко Е. Парадоксы природы жанра (В чем же ошибся Бенедетто Кроче?) / Евгений Черноиваненко // Методологічні аспекти літературознавчого синтезу : зб. наук. пр. на пошану професора Нонни Шляхової з нагоди її 75-річчя. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 231-241.

УДК 821.161.2-14.09

## МАСКУЛІННІ АРХЕТИПИ В ОБРАЗНОМУ СВІТІ ДРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “КАССАНДРА”: СИНИ ПРИАМА

Кочерга С. О., д. філол. н., професор

*РВНЗ “Кримський гуманітарний університет”*

Стаття присвячена гендерному аналізу системи чоловічих персонажів драми Лесі Українки “Кассандра”. У центрі уваги перебувають чоловічі архетипи, які представлені передусім образами Париса, Деїфоба та Гелена. Наголошується на розвінчанні чоловічого світоустрою в образному світі твору та тенденції гендерної конвергенції.

*Ключові слова: гендер, семиотика, міфологія, культуротворчість.*

Кочерга С. А. МАСКУЛИННЫЕ АРХЕТИПЫ В ОБРАЗНОМ МИРЕ ДРАМЫ ЛЕСИ УКРАИНКИ “КАССАНДРА”: СИНОВЬЯ ПРИАМА / РВУЗ “Кримский гуманитарный университет”, Украина.

Статья посвящена гендерному анализу системы мужских персонажей драмы Лесы Украинки “Кассандра”. Основное внимание уделено мужским архетипам, представленным прежде всего образами Париса, Деифоба и Гелена. Обосновывается развенчание мужского мироустройства в образном мире произведения и прослеживается тенденция гендерной конвергенции.

*Ключевые слова: гендер, семиотика, мифология, культуротворчество.*